

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR GEOPOLITIKAI GONDOLKODÁS

P O N G R Á C Z A L E X

Márai Sándor említi a *Napnyugati őrvjárat* lapjain, hogy az utazás számára – a francia mondással szemben, amely szerint utazni annyi, mint meghalni – az „élni egy kissé” attitűdjét hordozza magában; húszas évei derekán ugyanis az író számára már mindennek súlya volt, minden *premier plan*-ban jelent meg előtte – ekként a lassú utazás élménye is.¹ Az utazás révén időnként páratlan találkozásokba és véletlenekbe is botolhat az ember – ha hinni lehet a fámának, Németh László például *A kapitalizmus vége* (1931) című, Ferdinand Fried jegyezte könyv vonatúlésen felejtett példányának megszerzése révén került kapcsolatba a *Tatkreis* nevű újkonzervatív értelmiségi vitakörrel.² Szvatkó Pál pedig egy trieszti utazásról hazafelé tartva találkozott a vasúti kocsiban egy német fiatalemberrel, aki Karl Haushofer nevének említését követően abbéli meggyőződését osztotta meg a felvidéki publicistával, hogy „a geopolitika a totális politikai tudomány, földrajz, szociológia, történelem, publicisztika, számtan, statisztika és matematika egyesítve”.³

A GEOPOLITIKA MAGYARUL

Amint az a német fiatal Szvatkóval folytatott beszélgetéséből is kitűnik, a geopolitika tudománya – a német Haushofer s más tudósok ténykedéseinek köszönhetően – az 1930-as években jócskán pályafutásának felfutó szakaszában volt. Etimológiai értelemben a „geopolitika” terminusa a svéd tudós, Rudolf Kjellén jóvoltából tűnt fel, még 1900-ban.⁴ A fogalom – vélelmezhetően – első magyarországi előfordulása sem váratott magára sokáig: Czirbusz Géza 1915-ben a „nagy háború” éppen aktuális eseményeit fürkészve használta e szót a *Pécsi Napló* című orgánus hasábjain, négy évvel később pedig már önálló tudományos értekezést is szentelt a témának.⁵

A geopolitika definícióját illetően az 1930-as évek derekán Geszti Lajos próbálkozott meg a fogalomalkotással. A geopolitika eszerint a legegyszerűbben az „állam földrajzi vonásainak tudományaként” határozható meg, konkrétan a „politikailag szervezett földdarab természetének kutatásaként”. Geszti a statikus és dinamikus aspektusok mentén választotta el a politikai

1 MÁRAI Sándor: *Napnyugati őrvjárat. Egy utazás regénye* [1936] Helikon, Bp. 2004. 5–6.

2 BÉKÉS Márton: Németh László és a konzervatív forradalom. *Irodalmi Magazin*, 2021/1. 78.

3 SZVATKÓ Pál: Akik flottákban gondolkodnak. *Új Magyarország*, 1939/104. 5.

4 RUDOLF KJELLÉN: *Inledning till Sveriges geografi*. Wettergren & Kerber, Göteborg, 1900.

5 CZIRBUSZ Géza: *Az anthropológia III-ik része*. Franklin-Társulat, Bp. 1919.

földrajzot a geopolitikától: ekként a politikai geográfia a „nyugalmi állapotban lévő állam természetrajzával” szolgál és a „nyugalmi államszervezetet” mutatja be, míg az állam geopolitikája „a mozgó állam jellemvonásait” kutatná. A geopolitika ebben az interpretációban a következő fogalommal válik egyenlővé: „a föld hatása a politikailag megszervezett emberi közösségre”. A geopolitikát az állam számos ténykedése során kell szem előtt tartani: a bel- és külpolitikai cselekvést egyaránt determinálják a „föld által megszabott és előírt adottságok”, így a politikai események megoldása csupán abban az esetben eredményezi az államok nyugalalmát, ha azokat a „földi tényezők szellemében oldották meg”. A geopolitika tehát a napi politika tanácsadójaként és útmutatójaként is funkcionál. Geszti e ponton egészen allegorikusan jelenti ki, hogy a geopolitika tulajdonképpen az „állam geográfiai lelkiismeretével” azonos.⁶

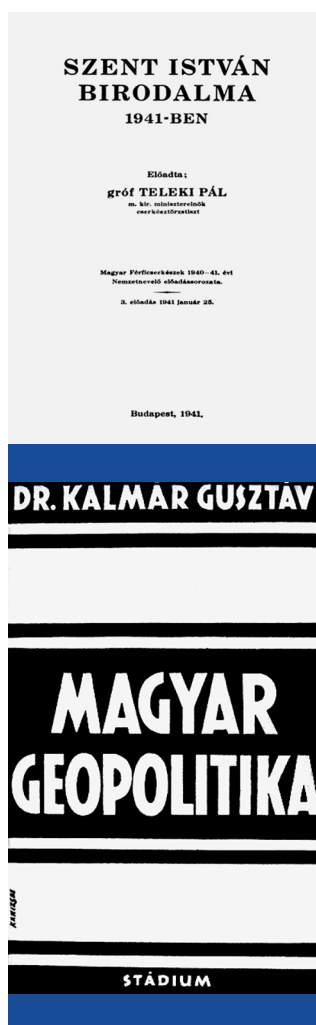
A geopolitika fogalmi meghatározásával a pécsi tudományegyetemen államtudományi doktori címet szerző Palotás Zoltán is megpróbálkozott. A geopolitikát ő sem száraz, meddő és elvont tudománynak tekintette, sokkal inkább a modern értelemben vett államtudomány fontos és virágzó, ugyanakkor magyar földön hiányzó, gyakorlati ágának, amelynek elsődleges vizsgálódási terepe „az élő államtest csodálatos világa”. Palotás úgy értékelte, hogy a Haushofer által az „államtudományok koronájaként” aposztrofált geopolitika hazai meghonosítására, mi több, oktatásának bevezetésére égető szükség volna. Palotás a geopolitikai „vérfrissítéssel” az államtudományok addig tapasztalható jogi túlsúlyát igyekezett némiképp ellensúlyozni, a természettudományos elemek bekapcsolásával tehát „a politika szubsztanciáját, lényegét földrajzi elemekkel” kívánta kiegészíteni.⁷

A korszak egyik legnagyobb filozófusa és szociológusa, gyakorlatilag inkább társadalomtudományi polihisztor, de mindenképpen „reneszánsz embere”, Dékány István számos ponton foglalkozott geopolitikai kérdésekkel is. E gazdag életműből jelen írásunkban a *Geográfia és szociográfia* című tanulmányt emeljük ki, melyben Dékány leszögezte, hogy a tér minden állami élet alapját jelenti; tulajdonképpen primer jelentőségű probléma, „ott van mindennemű politikai és gazdasági kérdésnél”, s „itt van a rés, ahol viszont politikai nézőpontok nyomulnak be a földrajzba, mint tudományba”. E munkájában emeli ki Dékány, hogy *Magyarország éknek, sarokbástyának tekinthető*, „hol egyaránt megszenvedjük a barbár néphullámlásokat, de egyúttal sietve, gyorsan át kell élnünk a nyugati kultúrhullámokat is”. Hazánk tehát a „világinterferenciák klasszikus hazája”, s ez a kitüntetett helyzet még a társadalmi szerkezetre is komoly kihatással bír – ami nem meglepő, hiszen a Föld a társadalom életének alapja, egyben az emberi akciók szükségképpeni színtere.⁸

TUDOMÁNY ÉS POLITIKA KÖZÖTT

A geopolitika tudományának szisztematikus hazai kimunkálásához a két világháború között a neves földrajztudós és államférfi, gróf Teleki Pál rendkívül tevékenyen járult hozzá, annak ellenére, hogy „ő maga a geopolitikát mint önálló tudományt inkább mindig politikának, mint geográfiának tartotta”.⁹

A berlini Magyar Intézet számára 1926. január 26. napján tartott előadásában Teleki a földrajz, a történelem és a politika szimbiotikus összefüggése mellett érvelt, kiemelve, hogy „a politikai, a hatalmi tényező ereje mindenütt a világon attól függ, hogy az ember mint történelmi tényező, mint társadalom a földrajzi tényezők harmóniájába hogyan tud beilleszkedni”.¹⁰ Magyarország geopolitikai hivatását Teleki szerint alapvetően determinál-



Magyar geopolitika – Teleki Pál: *Szent István birodalma 1941-ben* (1941) és Kalmár Gusztáv: *Magyar geopolitika* (1942)

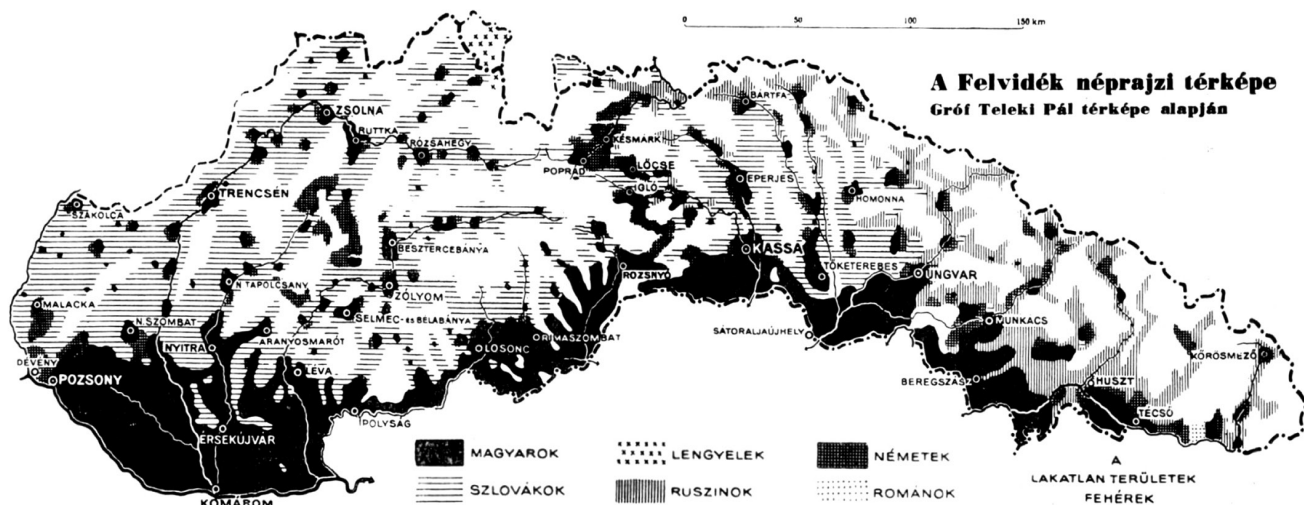
6 GESZTI Lajos: Mi a geopolitika? *Búvár*, 1935/1.

7 PALOTÁS Zoltán: A geopolitika és az államtudományok felfrissítése. *Magyar Nemzet*, 1943/16. 5.

8 DÉKÁNY István: *Geográfia és szociográfia*. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp. 1922. 4., 11. és 15.

9 FODOR Ferenc: Teleki Pál geopolitikája. *Magyar Szemle*, 1941/6. 337.

10 TELEKI Pál: *Magyarország világpolitikai és világgazdasági helyzete a múltban és a jelenben* = Uő.: *Európáról és Magyarországról*. Athenaeum, Bp. 1934. 7.



Teleki Pál térképe a Felvidék etnikai összetételéről
(*Turisták Lapja*, 1938.
11. szám, 457. oldal)

ja földrajzi helyzete, kiemelten pedig a domborzat, a klíma és a növénytakaró. Teleki tehát elemi fontosságot tulajdonított a földrajzi determinizmusnak, ám Jean Bodinhez, Montesquieu-höz vagy Rousseau-hoz képest egzaktabb tudományos alapokra helyezte e problémát.¹¹ A geopolitikai kontextusra nézve kiemelkedő az a tény, hogy a Közép-Duna medencéje – a különböző tájtypusok, azaz alföldek, dombos vidékek és erdős hegységek egyvelege ellenére – egységes tájként aposztrofálható, amelyet a történelem folyamán kizárólag olyan politikai alakulat birtokolhatott tartósan, amelyet „a [Kárpát-]medencét teljes egészében kitöltötte”, ugyanakkor „annak határait hatalmi törekvésében túl nem lépte”. A Duna-medence tájegységének 1920-ban oktrojált módon való szétszakítása ugyanakkor földrajzi, történelmi és politikai szempontból is áldatlan állapotok intézményesüléséhez vezetett, amelyet Teleki a francia Henry Lavisse Brandenburgra mondott szavaival („*on ne fait pas une patrie d'un morceau de plaine*”) jellemzett, azaz hogy „egy darab síkságból nem lehet hazát csinálni”.

Teleki átfogó és szerteágazó munkásságából e helyütt még a *Szent István birodalma 1941-ben* címet viselő, a cserkészek előtt 1941. január 25-én tartott előadásának főbb megállapításait emeljük ki.¹² Felszólalásában amellett érvelt, hogy minden táj sajátos jelleggel és szereppel felvértezett egyéniségnek, soha vissza nem térő entitásnak tekinthető, térben és időben egyaránt. A magyar éghajlat is egyedülálló egész Európában, s ebből a specifikus helyzetből vezethető le a magyar búza acélossága, a gyümölcsök vitaminban való gazdagsága, a parlagi csirke hújának zamata, vagy éppen a magyar ló kitartása és a magyar ember önértékesége. A főcserkész által előadottak egyik legérdekesebb szegmense a lovas, a városlakó és a paraszt szimbiózisát feltételező ázsiai-szárzföldi, illetve az általa csapongónak nevezett európai-óceáni életforma szembeállítás volt (külön vizsgálódás tárgyát képezhetné e gondolat összevetése Carl Schmittnek a tengeri és szárazföldi hatalmak szembenállását firtató téziseivel, a *Szárazföld és tenger* [1942] lapjain). Teleki előadásának központi mondanivalója ugyanakkor a „szentistváni gondolathoz” való visszatérés fontosságának hangsúlyozása volt, amely az „ősi pusztákról hozott szimbiotikus kiegyenlítő népi vagy nemzeti gondolat” foglalatjaként életformának tekinthető, de nem anyagi, sokkal inkább lelki és politikai értelemben, „amelyet Szent István a kereszténységnek is szimbiotikus karaktere folytán könnyen tudott keresztény politikai életformává, keresztény nemzeti állami vezérgondolattá tenni”.¹³

11 Lásd bővebben: PONGRÁCZ Alex: Epizódok a földrajzi determinizmussal kapcsolatos államelméletek történetéből. *Magyar Bűnügyi Szemle*, 2024/1–2.

12 gróf TELEKI Pál: *Szent István birodalma 1941-ben*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., Bp. 1941.

13 Idézi: *Délvidék*, 1941/92. 5.

Magyarország geopolitikai törekvései dél felé irányultak

A vezető közjogi méltóságok közül nem Teleki volt az egyetlen, aki geopolitikai kérdésekben is megnyilvánult. Gróf Bethlen István még miniszterelnöki tisztséget töltött be, amikor a Haushofer-féle *Zeitschrift für Geopolitik* hasábjain 1929-ben német nyelven megjelent a *Nacionalizmus és kozmopolitizmus* című tanulmánya. Bethlen ebben az írásában amellett érvelt, hogy az emberiség nemzetekre osztott, ezért teljesen természetes, hogy a nemzet tagjai szolidaritást éreznek egymás iránt, és a közös érdekeik mentén elválasztódnak más nemzetektől. Amíg a világ államokra tagozódik, addig a nemzeti érzés nem fog kioltódni, ami teljesen egészséges egészen addig, amíg egyetlen nemzet sem zavarja meg más nemzetek békés együttélését azzal, hogy környékén juttatja érvényre önnön céljait. A Németországgal és Magyarországgal szemben az I. világháborút követően tanúsított bánásmód Bethlen szerint ragyogó példával szolgál arra nézve, hogy az önző nacionalista indítékok továbbra is a nemzetközi politikaformálás integráns részét képezik. Bethlen amellett érvelt, hogy a feldarabolását megelőzően Magyarország „szilárd belső struktúrával rendelkező földrajzi és gazdasági egységet alkotott”, melynek minden lakosa az államhoz tartozás történelmileg is legitimált tudatában volt. A kozmopolitizmus és a nacionalizmus nem egymást kizáró fogalmak – hangzik el Bethlen elsőre talán rabulisztikusnak tűnő érvelése, sőt nem is lehetnek egymással szemben ellenségek, mivel „a nagy nemzetállamok még nagyobb entitássá alakulása elkerülhetetlenül bekövetkezik a történelem természetes menetében”. A történelmi fejlődés során a szervezett közhatalom egyértelmű pályáivet járt be: a városi közösségeket a kisállamok, majd a nemzetállamok szorították ki a porondról, és Bethlen nem látott okot arra, hogy ez a fejlődés „hirtelen megálljon”. Meglátása szerint előbb-utóbb minden állam „fokozatosan ki fogja nőni a nemzetiség szűk fogalmát”, s Magyarországnak is alkalmazkodnia kell majd az új konstellációhoz. Amint hazánk be tudott illeszkedni az Osztrák–Magyar Monarchia keretei közé, úgy komfortosan fogja magát érezni egy majdani Közép-európai Egyesült Államok tagjaként is, „egészen addig, amíg nem próbálnak minket nemzeti identitásunk és függetlenségünk feladására kényszeríteni”. Bethlen tanulmánya végén pozitív példaként ajánlotta Svájcot, ahol a német, olasz és francia ajkúak teljes egyenjogúságban képesek egymás mellett élni, továbbá mindenki jogosult igénybe venni a nyelvi igényei szerinti iskolát, illetve a szövetségi hatóságok minden egyes ügyet a közös érdekében szabályoznak.¹⁴

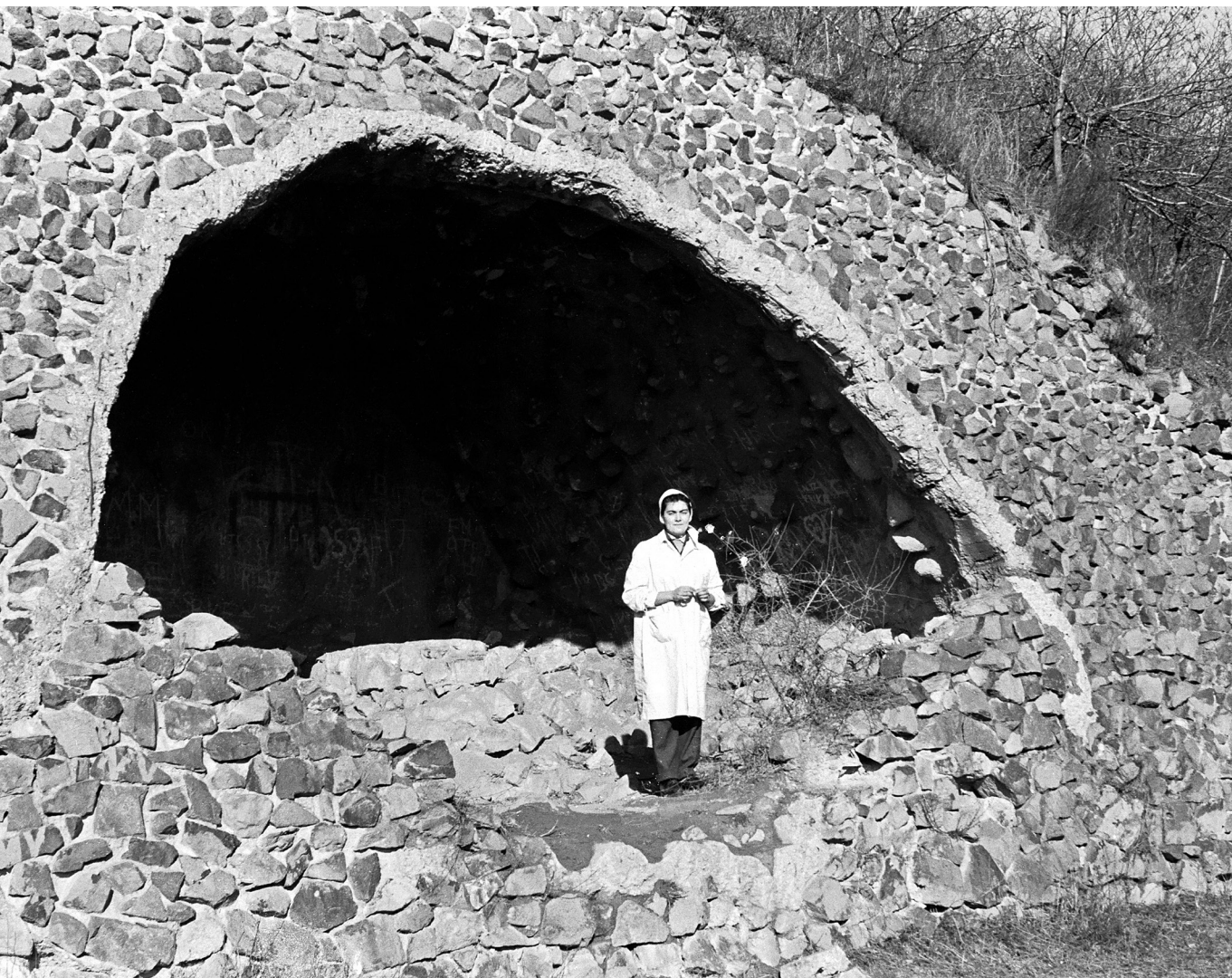
MAGYAR GEOPOLITIKA

A két háború közötti geopolitikai kánonból feltétlenül ki kell emelni Kalmár Gusztáv nevét. A földrajztudós a két világháború közötti sajtóorgánumban rendszeresen publikált a geopolitika olyan komponenseiről, mint a terület, a népesség, a nyelv vagy éppen a vallás. A geopolitikáról való gondolkodásának egyik egyedi – bár a korszakban nem feltétlenül unikális – vonását éppen az jelentette, hogy a geopolitikai törekvések mögött meglátta a földrajzi viszonyokon túlmutató dimenziókat is; ekként a vallások, a társadalmi eszmék, a faji és a népi gondolat, sőt az egyéni viszonyok számára is komolyabb területeket parcellázott ki a geopolitika térréumán belül.¹⁵

Kalmár 1942-ben *Magyar geopolitika* címen önálló monográfiát is megjelentetett, melyben a magyar történelem geopolitikai törvényeit igyekezett felállítani. Kalmár szerint már a honfoglalás is tudatos és történetileg bizonyítható geopolitikai célkitűzés volt, s a honfoglaló magyarság szervezetten és határozottan jelent meg a Kárpát-medencében. Ebben szerepet játszhatott annak felismerése, hogy a Kárpát-medence Levédiánál vagy Etelköznél sokkalta alkalmasabb egy nép eltartására, valamint az a szempont is, hogy e hágók és

¹⁴ Graf [István] BETHLEN: Nationalismus und Kosmopolitismus. *Zeitschrift für Geopolitik*, 1929/4. 268–270.

¹⁵ KALMÁR Gusztáv: A népesség a geopolitikában. *Pannonhalmi Szemle*, 1941/3. és Uő.: A vallás és a nyelv a geopolitikában. *Pannonhalmi Szemle*, 1943/2.



Elzárt örökség –

A salgótarjáni Kálvária-dombon álló, 1931-ben készült Nagy-Magyarország- emlékmű félig befalazva, 1956 (Fortepan)

szorosok ölelésében lévő terület védelme is jobban megszervezhető. A vezérek korában így a fő geopolitikai cél az új haza megtartása és a felénk irányuló ellenséges geopolitikai erővonalak elhárítása volt. Géza fejedelem és Szent István aztán az „ellenséges elszigetelődéssel” szemben a beilleszkedést részesítette előnyben; márpedig ez is geopolitikai tényezőnek számított, hiszen gyengíteni, sőt semlegesíteni igyekezett az ellenséges geopolitikai erővonalakat, ezzel biztosítva a magyarság függetlenségének további megőrzését. Az ország kapuit ekként kitérték a kereszténység és a keresztény művelődés tanítói előtt, bezárták ugyanakkor a külföldi politikai hatalmi törekvések reprezentánsai előtt. Magyarország szabadságának és függetlenségének ettől kezdődően két geopolitikai törvény képezte a fundamentumát: az „itt élned, halnod kell” intelve, valamint az a felismerés, hogy „minden hasznos idegen eszmét átvehetünk, de csak idegen hatalmi, politikai befolyás nélkül”.

Kalmár a legtermészetesebb törekvésnek titulálta, hogy a „nyugati német veszedelem elmúltával” Szent László és Könyves Kálmán terjeszkedő jellegű geopolitikai törekvései dél felé irányultak, prioritásként kezelve a tengerhez vezető út biztosítását. Nem tekinthető tehát pusztán véletlennek, hogy Lászlótól kezdődően a magyar geopolitikai erővonal – kisebb eltérésekkel – permanens jelleggel dél felé irányult. Kalmár szerint a déli geopolitikai célok természetessége magyarázza azt a tényt is, hogy a magyarság eszmei és érzelmi alapon „összeforrott a balkániakkal”, azaz a horvátokkal, a bolgárokkal és a szerbekkel. *Magyarország jövője a Balkánon van*, s a Balkán magyar szempontból történő elhanyagolása rendre kárt okozott hazánknak, ezért e térségnek a magyar

Geszti Lajos: Mi a geopolitika?

Bármily furcsán hangzik, mégis igaz: a tudományoknak is van születési, virágzási, sőt öregségi korszakuk is. Akár az élőlényeknek. Az egyes tudományokat egy-egy kor teremti meg, s éppen ezért a tudomány a történelem folyamának szellemi arculatát tükrözi vissza. Egy bizonyos korszak értékelése és megértése csakis a szóban forgó korszak kulturális viszonyain át lehetséges.

A modern földrajztudomány Kolumbusz felfedezésével született meg. Csak az ő és az őt követő nemzedékek közös munkája derítette föl a földfelszín igazi természetrajzának, növény-, állat- és embervilágának, a földkéreg alkatának, a földet ölelő levegőtenger mibenlétének és ezek egymással összefüggésének bonyolult kapcsolatait.

A világ megismerése nemcsak a föld alkatának kérdését tisztázta, hanem az addig ismeretlen és éppen azért félelmes óceánokat és a bennük szétszabdozottan elszórt szárazfölddarabokat is megnyitotta az emberi tevékenység számára. Kolumbusz útja előtt egész földrészek népei élhették a maguk egyéni életét. Bár ez az élet az emberi közületek minden jó és rossz oldalát viseli, de más volt, mint az európai emberé. Nemcsak kultúrfokban, de kultúrszínezetben is.

A Kolumbusz által nyitott új világszemlélet a földre vonatkozó számos tudományágat teremtett meg. A növénytan, az állattan, a leíró földrajz, a geológia, a meteorológia, geofizika s még annyi más tudományos eredmény után végül is felvetődött a kérdés, hogy voltaképpen az ember ura-e valóban a természetnek? Vagy talán fordítva: a természet uralkodik-e az emberen? Vagy még tovább és jobban megszorított formában: van-e kapcsolat a lakóhely és az ember között? Vajon mindegy-e, ha délen vagy északon lakom, alföldön, avagy hegyvidéken? Megváltozik-e a testi és a lelki alkat, ha születéshelyemről vele merőben különböző lakóhelyre költözöm? Az ember lelki alkata és egészséges funkciói ugyanazok maradnak-e a hideg és a forró égöv alatt?

A föld és az ember viszonyának törvény- és szabályszerűségeit kereső tudományág, az emberföldrajz (antropogeográfia) nevét Friedrich Ratzel német tudóstól kapta, aki 1882-ben ilyen címen adta ki az ember és a föld viszonyát tárgyaló vizsgálatait. Ez a fiatal, de máris széles alapokon dolgozó földrajztudományi ág az emberi közösségek minden életnyilvánulását szemmel tartja. Az emberi lakóhelyek, a gazdasági lehetőségek és formák, a kulturális fokok és adottságok megvilágítása mind az emberföldrajz munkaterületéhez tartoznak. Gyönyörű eredmények világítják meg általuk azt, ami az emberi alkotásokban földi, és azt, ami emberi származású. Kiviláglott, hogy az ember nem uralja ugyan a természetet, de az is tisztázott, hogy az emberen se uralkodik korlátlanul a természet.

Az ember földhöz kötöttségét tehát a földrajz, valamint rokon- és segédtudományai már tisztázták. Ezt az emberi földben gyökerezettséget az államra nézve is végérvényesen megállapították. Ezt a megállapítást tételbe foglalta és minden államra nézve érvényesnek mondta ki Rudolf Kjellén svéd tudós. Kjellén jogász és történész volt, és az uppsalai egyetemen az államtudományokat tanította. Mély tudományos megalapozottsággal, a régi jogászfelfogással merőben ellentétes felfogásban az állam mibenlétét tapasztalati alapon vizsgálta. 1916-ban könyv alakban is kiadta egyetemi előadásait. E könyvnek magyar címe ez lehetne: *Az állam, mint élőlény*. Ebben a könyv-

geopolitikai elgondolásokban mindig előkelő helyen kell szerepelnie – summázta véleményét.

Kalmár a történelemben előrébb lépdelve a tatárjárás anomáliáit a határvédelem elhanyagolásának – mint geopolitikai mulasztásnak – tudja be, s leszögezi: az ország védelmének egyik legfontosabb geopolitikai követelménye, hogy a hegyvidékek biztosan magyar kézben összpontosuljanak. Az Anjou-házhoz

ben jelenik meg első ízben a geopolitika szó. Kjellén az államot élőlénynek tekinti, amely magán viseli az élet megnyilvánulásait. Ennek az élőlénynek külső megjelenési formája az állam földje. Szerinte minden állam földrajzi egyéniség. A politikai határok, az állam helye a földfelszínen, az állam földjének a tengerhez való viszonya, a szomszédos államokhoz való kapcsolata, a kiterjedés és alak, természeti felruházottsága és még sok más földi adat adja meg azokat a vonásokat, amelyeket az állam teste egyéni vonásként hord magán. Ez a sok földi jellemvonás azonban végigkíséri az államot egész életén, és mindezt a sokféle földi hatást foglalta össze Kjellén a geopolitika tudományos mesterszavával.

Ez az egyszerű tudományos műszó ma még húsz éves sincs. De fényes pályát futott meg, mert napjainkban a földrajztudomány egyik nagyon erőteljes és fiatalos ágát jelenti. Különösen nagy lendülettel művelik a német tudósok. Karl Haushofer, a volt diplomata, a világháború egyik tábornoka, most a müncheni egyetem tiszteletbeli professzora, a legnagyobb művelője és szószólója. Körötte az idősebb és ifjabb tudósok egész táborkara dolgozik. Rengeteg irat, könyv, vita, előadás fejtegeti a geopolitika mibenlétét; hatalmas könyvek építik ki a geopolitika elméletét és gyakorlati alkalmazását. Ma egy kissé más értelemben használjuk ezt a fogalmat, mint Kjellén tette. Azt se állíthatjuk, hogy tanait az egész tudós világ egyhangúan elfogadta volna. Heves ellenzői is vannak, különösen a nem német tudósok között. De ez nem is lehet másképpen. A tudomány a jelenségek közti összefüggéseket kutatja, új igazságokat és valóságokat állapít meg. Rendszerez és kutat. Éppen nem csodálatos tehát, ha a megismert jelenségek magyarázatában nincs egyetértés.

A geopolitika ma él és virágzik mint az állam földrajzi vonásainak tudománya. A politikailag megszervezett földdarab természetének kutatása. Ha a nyugalmi állapotban levő állam természetrajzát állapítjuk meg, akkor politikai geográfáról beszélünk, de ha a külső és belső politikai ténykedésben levő, tehát a mozgó állam jellemvonásait kutatjuk, akkor az állam geopolitikájáról beszélünk. Az előbbi a nyugalmi (sztatikus), az utóbbi a mozgó (dinamikus) államszervezet rajza. Manapság az utóbbi értelemben vett államszervezet leírását mondjuk geopolitikának, vagyis a szó igazi értelmében a föld hatását a politikailag megszervezett emberi közösségre. Ez pedig azt jelenti, hogy az államot érintő minden bel- és külpolitikai ténykedésben szem előtt kell tartani a föld által megszabott és előírt adottságokat, mert a politikai események megoldásukban csak akkor vezethetnek az egyes állam és az államok tartós nyugalomához, ha azokat a földi tényezők szellemében oldották meg. A geopolitika tehát tanácsadója és útmutatója kell legyen a napi politikának is. Természetesen politikai megoldások a geopolitika tényeinek figyelembevétele nélkül is lehetségesek; ámde ilyen esetekben a további bonyodalmak elkövetkezése bizonyos. A geopolitika tehát az állam geográfiai lelkiismeretét jelenti. Így példának okáért nem lehet helyes a gazdaságilag egymásra utalt területek szétdarabolása, nem lehet politikai bölcsesség az államterület olyan megnyirbálása, amely az életterületet kicsire szabta. A népességében túlszűfolt államoknak a természetes növekedésre területet kell juttatni, mert különben bizonyosan elkövetkezik a belső robbanás, a forradalom vagy a háború. E pillanatban elegendő Németország, Itália vagy Japán esetére figyelmeztetni; mindhárom úgy túlnépesedett, hogy a népfölösleg levezetésének gátlása csak bűnös rövidlátásból eredhet.

Búvár, 1935/1. 46–49. (részletek)

tartozó királyaink a geopolitikai célkitűzéseiket illetően osztoztak az Árpád-házi királyok felismeréseiben, így a Balkán állt hatalmi törekvéseik centrumában, amely egyúttal kiváló alapul szolgált Nápoly és Lengyelország időleges megszerzéséhez is. A magyarság szempontjából aztán az agonizáló bizánci császárság helyére lépő török impérium mind északabbra történő terjeszkedése jelentette a fő kihívást. Mivel az iszlám fenyegetés valós súlyát csak későn

sikerült felismerni, a déli határt nyitva hagyták a hódítók előtt, s e tényből következően Magyarország geopolitikai ütközőzónává vált a kereszténység és az iszlám között. Kalmár szerint ebből az a geopolitikai következtetés vonható le, hogy *az ütközőterületnek az ország határán kívül kell lennie*, egyben kerülni kell minden olyan politikai kapcsolatot, amely az országot ütközőterületté teszi.

A mohácsi vész nyomán kibontakozó tartós török uralom azért is következhetett be, mert a nemzeti érzés ellanyhult, illetve az önbizalom és az áldozatkészség is veszendőbe ment – csupa olyan érték, amely éppen olyan fontos geopolitikai szempontból, mint a megfelelő természeti határ vagy politikai szomszédság. Ebből következik, hogy minden geopolitikai törekvés és erővonal végső és igazi hordozója csakis a nép, a nemzet lehet, valamint az is, hogy a szellemi geopolitikai tényezők ugyanolyan relevanciával bírnak, mint a földrajzi szempontúak. A 17. század pedig azzal a felismeréssel szolgált a magyarság számára, hogy a geopolitikai törekvések csak akkor vezethetnek sikerre, ha a célhoz vezető utak, módok és eszközök kiválasztásában nemzeti konszenzus mutatkozik, illetve e törekvések nem képezik pártversengés tárgyát. Végül még egy geopolitikai törvényszerűség is megfogalmazható: minden ország számára a területi és népi egység szavatolása mutatkozik a legfontosabbnak – ez a trianoni traumát követően különösen fontos maximává vált a magyar külpolitika számára.¹⁶

A geopolitikáról való gondolkodás tekintetében e korszak alkotói időnként extrémnek tűnő magyarázatokkal is előrukkoltak. Egy magyar mérnök, Molnár Dezső például a már említett *Zeitschrift für Geopolitik* lapjain a geopolitika és a műszaki tudományok közötti „kimeríthetetlen” kapcsolódási lehetőségeket fürkészve emellett érvelt, hogy a mérnöki produktumok és a politika célkitűzései egyaránt kitétek „a Föld állandó hatásának, sőt uralmának”, ami „természetszerűleg eredményezi” a technika és a geopolitika közötti szerves kapcsolatot. A technika és a geopolitika közötti korrelációt főként a közlekedés területén figyelte meg, de a vízgazdálkodás és a városépítéset vizsgálata sem kerülte el a figyelmét.¹⁷

ÁLLAMÉPÍTŐ TUDOMÁNY

A geopolitika tudományára a II. világháborút követően igazán mostoha sors várt. Szekfű Gyula már 1942-ben úgy fogalmazott, hogy „némi gyanakvással” viseltetik a „ma annyira divatos” geopolitika iránt, s nem hajlandó elhinni, hogy „a földrajzi feltételek általában döntő hatással lehetnek az emberek településére és történetükre”.¹⁸ E tézissel Cholnoky Jenő még tudományos alapon állva keveredett vitába,¹⁹ azonban a geopolitikára vetült „nemzetiszocialista árnyék” évtizedekre betonozta be az e tudományterülettel szembeni ellenszenvet.

E tudományos berzenkedés az 1989–91 közötti esztendőök panglossi optimizmus uralta légkörében, a „liberális világforradalom” (Francis Fukuyama) feltételezett győzelmét ünnepelve is konzerválódott, sőt megszaporodott azoknak a szerzők száma, akik felváltva állították ki az állam, a történelem és a földrajz halotti anyakönyvi kivonatait. Szerencsés fordulatként értékelhető, hogy a liberális délibábok letűntével napjainkra a geopolitika jelentősége újból felértékelődött, és vele együtt a földrajzot is visszahelyezték korábbi jogaiba. Talán még valóra válhat a már hivatkozott Palotás 1943-ban kelt jóslata, és a geopolitika „a nagy összefüggések, legátfogóbb ismereteink tudománya” lehet, esetleg „a jövő magyar államépítőinek, vezetőinek igazi »vezérkari tudománya«”.²⁰ ■

» a geopolitika
„vezérkari tudomány”

16 KALMÁR Gusztáv: *Magyar geopolitika*. Stádium, Bp. 1942. 127–163.

17 MOLNÁR Dezső: *Ingenieur und Geopolitik*. *Zeitschrift für Geopolitik*, 1938/12.

18 SZAKFŰ Gyula: A holnap. *Magyar Nemzet*, 1942/77. 1.

19 CHOLNOKY Jenő: Földrajz és történelem. *Földrajzi Közlemények*, 1942/1.

20 PALOTÁS: *I.m.* 5.